

ПАМ'ЯТІ ЮРГЕНА ГАБЕРМАСА

14 лютого 2026 року в німецькому місті Старнберґ пішов із життя один із найвидатніших філософів сучасності, соціолог і етик Юрген Габермас. Габермас народився 18 червня 1929 року у Дюсельдорфі. Після закінчення гімназії у місті Гумерсбах (Gummersbach) здобував вищу освіту в університетах Гьотингену, Цюріху та Бону, вивчаючи філософію, історію, психологію, німецьку літературу та економічну теорію. Філософію штудював у Ериха Ротгакера та Оскара Бекера, вважаючи їх провідними своїми вчителями. Після зустрічі 1951 року з Карлом-Отто Апелем, ідеї та інтерес до американського прагматизму якого вплинули на подальший розвиток Габермаса як філософа, імена цих двох видатних філософських постатей будуть поруч завжди, коли йтиметься про етику дискурсу, комунікативну практичну філософію загалом.

Будучи представником другого покоління Франкфуртської школи неомарксизму, — а він працював разом із Теодором В. Адорно і Максом Горкгаймером в Інституті соціальних досліджень у Франкфурті на Майні, — Габермас розвивав критичну теорію суспільства. Важливим внеском у «діагноз доби» стали його праці «Наука і техніка як “ідеологія”» (*Technik und Wissenschaft als “Ideologie”*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1968) і «Проблеми легітимації в пізньому капіталізмі» (*Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1973). «Реконструкція історичного матеріалізму» в однойменній праці (*Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1976) та застосування парадигмального підходу в соціальній філософії дали можливість вийти за межі марксистської парадигми створенням альтернативної марксизму «теорії комунікативної дії» (*Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. 1, 2. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1981), на основі якої було обґрунтовано концепцію переходу від «суспільства праці» до «суспільства комунікації». Спираючись у соціальній філософії на дуалізм «системи»

та «життєсвіту», а також на концепт «модерну як незавершеного проєкту» (*Die Moderne — Ein unvollendetes Projekt. Philosophisch-politische Aufsätze*. Leipzig, 1990), Габермас розвиває ідею «комунікативної раціоналізації життєсвіту», яка вможлиблює раціональне обґрунтування моральних норм і цінностей та забезпечує інституціоналізацію «габітусу розуму» в суспільстві.

Як соціальний філософ, соціолог та етик Габермас, з огляду на «лінгвістичний поворот» і тенденцію «реабілітації практичної філософії», розробляв, поряд із Карлом-Отто Апелем, консенсуальну теорію істини (*Erkenntnis und Interesse*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1968) та деонтологічну, формалістичну, когнітивістську етику дискурсу універсалістичного спрямування, згідно з якою значущість моральних норм може бути обґрунтована істинним консенсусом, регулятивною ідеєю якого є ідеальний дискурс, що передбачає відкритість для всіх можливих його учасників та відсутність будь-якого примусу, крім примусу вагомішого аргументу. Зокрема, ця ідея дістала обґрунтування у праці «Моральна свідомість та комунікативна дія» (*Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1983). Філософія права, обґрунтована теорією дискурсу, а також питання взаємодії права та моралі досліджено у книжці «Фактичність і значущість» (*Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaates*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1992).

Аналізуючи розвиток громадянського суспільства, Габермас в габілітаційній праці «Структурні перетворення громадськості» (*Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Neuwied a.R.: Luchterhand, 1962) розвивав ідею становлення інституцій деліберативної демократії. Проте в останніх своїх працях, зокрема у книжці «Нові структурні перетворення громадськості та деліберативна політика» (*Ein neuer Strukturwandel der Öffentlichkeit und die deliberative Politik*. Berlin: Suhrkamp, 2022) зауважив небезпеку «нових структурних перетворень» та маніпулятивну спрямованість сучасних цифрових технологій у публічному просторі. Його публіцистично-політичні праці, зокрема опубліковані в серії видань «Політичних есеїв» (*Kleine politische Schriften*), присвячені нагальним проблемам сучасності: конституції Європи, ролі соціальних мереж, релігії та християнства, еugenіки та зміни людської природи, російсько-української війни та війни на Близькому Сході тощо.

Як представник соціальної філософії неомарксизму Габермас справив неабиякий вплив на розвиток української філософської думки за часів «пізнього марксизму», що сприяло становленню способів мислення, які виходили за межі марксизму, а рецепції ідей комунікативної філософії дали можливість зробити перші кроки інтеграції української

філософської думки до світового філософського простору в пострадянський період. Застосування парадигмального підходу до філософії сприяло також поширенню етики дискурсу в Україні, застосуванню її методології в дослідженні сучасного українського суспільства. Юрген Габермас відомий в нашій країні за українськими перекладами монографій: «Структурні перетворення у сфері публічності», «Постметафізичне мислення», «Філософський дискурс модерну», «Залучення іншого»; статей: «Про суб'єкта історії», «Єдність розуму в розмаїтті його голосів», «Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ», «Мораль і моральність. Чи стосуються гегелівські заперечення Канта також і дискурсивної етики?» та ін.

Під час російсько-української війни у своїх статтях «Війна та обурення. Дилема Заходу» (Krieg und Empörung. Das Dilemma des Westen. SZ. 18. Mai 2022) і «Благання про перемовини» (Ein Plädoyer für Verhandlungen. SZ. 14. Februar 2023) актуалізував питання війни у філософському дискурсі, обстоюючи, з огляду на загрозу світової ядерної катастрофи, ідею перемовин і досягнення порозуміння з Росією, за що наразився на справедливую критику з боку українських та зарубіжних філософів і громадських діячів.

Попри закиди в ідеалістичній наївності та утопічній неспроможності, ідеї Юргена Габермаса, враховуючи провідні тенденції в сучасній практичній філософії, дістали широкого визнання у світі сьогодні; вони, я переконаний, не втрачатимуть значущості й у майбутньому, адже сумнівною альтернативою оновленню міжнародних інституцій та творенню нового світового ціннісно-нормативного порядку на основі універсалістичної етики дискурсу може бути знищення всього людства, чого не можна допустити.

Анатолій ЄРМОЛЕНКО